

ANNA AWTUCH*

„SERCE NIE SŁUGA” – PRZYPADEK GDAŃSKI

"THE HEART KNOWS NO MASTER" – GDAŃSK CASE

S t r e s z c z e n i e

Badanie przemieszczania się centrum miasta umożliwia syntaktyka przestrzeni i koncepcja rdzenia integracji. Przemieszczanie się centrum badano tą metodą na przykładzie Gdańska. Obszar rdzenia wyłoniony za pomocą modelu syntaktycznego odpowiada intensywności wynikającej z obecności poruszających się osób. Zjawisko transurbacji rejestruje się zazwyczaj *ex post*. Możliwe jest jednak modelowanie potencjalnych rozwiązań i testowanie ich wpływu na strukturę miasta z użyciem sprawdzonych metod.

Słowa kluczowe: centralność, centrum, syntaktyka przestrzeni, rdzeń integracji

A b s t r a c t

Space syntax and the concept of integration core enables observation of urban centre's transurbation. The shift of centre was investigated using these methods in the case of Gdańsk. Integration core in syntactic models matches the intensity of pedestrian movement. Transurbation is usually observed *ex post* but it is possible to model potential processes and test their influence on urban structure.

Keywords: centrality, centre, space syntax, integration core

* Dr inż. arch. Anna Awtuch, Katedra Projektowania Środowiskowego, Wydział Architektury, Politechnika Gdańska.

1. Wstęp

Czym jest „serce miasta”? Czy „serce miasta” jest tożsame z centrum? Pytanie o serce przywodzi na myśl pojęcie centralności – terminu odmiennie rozumianego w zależności od środowiska, na gruncie którego powstaje [3]. Urbanistyczna centralność może być postrzegana z punktu widzenia historyków rozważających centralny miejski obszar jako miejsce, gdzie objawia się historyczna pamięć wspólnoty mieszkańców, materializując się, umacniając i konserwując wyrażające ich tożsamość wartości. Socjologiczne spojrzenie definiuje centrum jako część miasta, która w stosunku do innych jest przestrzenią odrębną jeśli chodzi o infrastrukturę instytucjonalną i kompozycję urbanistyczną. Jest jednocześnie obszarem najlepiej usytuowanym w mieście pod względem dostępności, kluczowym dla funkcjonowania zbiorowości miejskiej, jest wreszcie identyfikowana jako teren, na którym przebiegają najważniejsze procesy życia publicznego. Architektoniczny punkt widzenia ogniskuje uwagę kompozycji urbanistycznej. Planowanie regionalne podchodzi do zagadnienia miejskiej centralności z perspektywy funkcjonalistycznej, biorąc pod uwagę atrakcyjność, intensywność oraz typy zlokalizowanych w tym obszarze funkcji.

Definicje te nie ułatwiają jednak zajmowania się zagadnieniem centralności. Nie precyzują bowiem kwestii na tyle, by dać odpowiedź na pytanie o przyczynę pierwotnej lokalizacji aktywności w centrum: **dłaczego określone miejsce jest centralnym?** Czy aspekty użytkowania terenu są zależne w jakiś sposób od samej przestrzeni, czy też koncentracja i granice centrum są narzucone jedynie przez historię? Czy centra zmieniają się wyłącznie w odpowiedzi na ekonomiczne lub planistyczne decyzje, czy też zachodzą w przestrzeni utajone procesy, które popychają rozwój centrum w tę czy inną stronę?

B. Hillier [6] pisze: „**Centralność** nie jest stanem niezmiennym, lecz procesem charakteryzującym się zarówno przestrzennymi, jak i funkcjonalnymi aspektami”. Otwiera to inne spojrzenie na poszukiwanie „serca miasta”. Oznacza przejście od koncentracji uwagi na poszczególnych miejscach do struktury relacji pomiędzy miejscami w przestrzeni. „Sercem” zatem będzie ta część struktury, która posiada potencjał do integrowania i generowania ruchu w przestrzeni i takie podejście jest uzasadnione w świetle definicji słowa „serce”.

2. „Serce na dłoni” – przypadek gdański

Dla uchwycenia dynamiki przestrzenno-funkcjonalnej istotna jest sformułowana w ramach badań syntaktyki przestrzeni (*Space Syntax Analysis*) koncepcja **rdzenia integracji** (*integration core*), który wydaje się być bliski rozumieniu „serca”. Rdzeń integracji to charakterystyczna cecha struktur przestrzennych, której obecność wyłania obserwacja na modelu syntaktycznym najbardziej integrujących strukturę miejską linii ulic. Rdzeń w praktyce odzwierciedla najbardziej żywe miejsca w przestrzeni scalające strukturę miejską i zazwyczaj jest tożsamy z systemem głównych przestrzeni publicznych.

Tak pojętą centralność dobrze obrazuje przykład procesów przekształceń, jakie dokonały się na przestrzeni dwóch stuleci w Gdańsku. Przekształcenia te badano, posługując się serią modeli syntaktycznych pozwalających na uchwycenie utajonej struktury miasta, w szczególności rdzenia integracji, bez odnoszenia się do społeczno-kulturowych uwarunkowań [1]. Wybrane zostały trzy momenty charakterystyczne w istotnych dla budowania organizmu miejskiego okresach, kiedy podjęte w międzyczasie decyzje przestrzenne zdążyły wytworzyć właściwe im ukształtowanie. Gdańsk w 1792 r. to miasto wyraźnie zdefiniowane i zamknięte obrysem fortyfikacji nowożytnych wzniesionych w I połowie XVII w. Gdańsk w 1933 r. to struktura dogęszczona na obrzeżach intensywną zabudową wzniesioną w wyniku zmian zapoczątkowanych pod koniec XIX w., kiedy po zbudowaniu linii kolejowej oraz niwelacji fortyfikacji nowożytnych miasto zaczęło się rozszerzać poza ich obręb. Gdańsk współczesny (2003) to odtwarzana po zniszczeniach wojennych, ale i przekształcana, wciąż jednak niewypełniona tkanka ze zmienionymi przebiegami niektórych ulic.

W modelu 1792 obszar centralny jest charakterystyczny dla tradycyjnego miasta historycznego i posiada silnie integrującą formę zwartej siatki. **Rdzeń integracji** swoim **foremnym kształtem** obejmuje usytuowane względem niego ważne dla miasta miejsca i obiekty. Na modelu 1933 można zauważyć, że rdzeń integracji przestał tworzyć zamknięty kwadrat. **Rdzeń integracji o bardziej nieregularnym kształcie** wydaje się zmieniać swój kierunek, a główne budujące go ulice układają się w linii północ-południe. **Przesuwa się** on w stronę zachodnią w okolice nowo powstałej w miejscu dawnej fosy trasy komunikacji biegnącej równolegle do linii kolejowej. W tym poruszonym świecie „serce-centrum” przestaje być miejscem wyznaczonym przez kompozycję układu charakterystyczną dla historycznych tkanek miejskich, gdzie w nieomal geometrycznym środku znajdują się najważniejsze obiekty, a staje się środkiem ciężkości. O ile na początku XX w. główna część rdzenia integracji znajdowała się ciągle na terenie historycznego Głównego Miasta, z wypustkami skierowanymi na wschód i zachód, to współcześnie (2003) daje się zauważyć dużo mniejszą ilość linii o porównywalnie wysokim – z początkiem stulecia – poziomie integracji. **Rdzeń staje się zdecydowanie liniowy** i bardzo **fragmentaryczny** z dwoma wyrazistymi ciągami. Pomimo pozornego połączenia obydwie części rdzenia integracji pozostają niezależne, gdyż ich miejsca styku trudno nazwać istotnymi dla życia przestrzeniami publicznymi: mają znaczenie głównie komunikacyjne. Przejście od zamkniętej siatki do rdzenia integracji o formie pojedynczych nitek ukazuje charakterystyczny proces dezintegracji i rozpraszania struktury miejskiej wywołany nieprzemysłanymi zmianami układu i incydentalnymi lokalizacjami dużych inwestycji usługowych.

3. „Tam się bywa, dokąd ciągnie serce”

Czy opisany wyżej obraz odpowiada rzeczywistości? W literaturze opisującej fenomen „miejskości” podkreśla się znaczenie **utrzymania odpowiedniego poziomu intensywności ruchu pieszych** jako warunku koniecznego dla ożywienia. B. Grönlund [5] wskazuje na konieczność takiego projektowania ulic i placów oraz kształtowania aktywności, aby ilość pieszych w godzinach szczytu wynosiła co najmniej 10 osób na minutę na metr szerokości chodnika (wg badań J. Gehla dla Kopenhagi), a nawet 20 osób/min/m (wg badań W.H. Whyte’a w miastach amerykańskich). W Gdańsku w przypadku dwóch najbardziej popularnych ulic w centrum wynik jest zbliżony do poziomu podanego dla Kopenhagi – nieco mniej niż 10 osób/min/m. W badaniach terenowych największy ruch zarejestrowano w dwóch punktach obszaru centralnego: przy wyjściu z podziemnego przejścia od strony dworca kolejowego – 29 osób/min, oraz na reprezentacyjnym dla miasta trakcie ul. Długiej – 26 osób/min. Na pozostałych najbardziej ruchliwych ulicach intensywność spada prawie dwukrotnie [1].

Dane te odzwierciedlają charakterystykę integracji opisaną w modelu syntaktycznym. Tam, gdzie pojawia się najwyższy poziom wskaźnika integracji, mówiący o potencjale zawartym w samej strukturze przestrzeni, tam występuje największa intensywność ruchu pieszych, co przekłada się na konkretne liczby opisujące intensywność przemieszczania się. Obszar rdzenia wyłoniony za pomocą modelu syntaktycznego odpowiada intensywności wynikającej z obecności poruszających się osób ożywiających przestrzeń. Są dwa rodzaje ożywienia: falowe przemieszczanie się na zasadzie „od – do” oraz stała, choć niepokazna obecność.

Mieszkańcy Gdańska zapytani o centrum wskazują najczęściej obszar wyznaczony przez rdzeń integracji na modelu dla 1792 r. [7]. Wybór ten oparty jest na identyfikacji w odniesieniu do wartości społeczno-kulturowych, treści historyczno-symbolicznych. Percepcja przestrzeni centrum, z której gdańszczanie są dumni i z którą się utożsamiają, nie pokrywa się w pełni z miejscami, z których najczęściej korzystają na co dzień. Dopiero wydobyte i uchwycone tych miejsc wyraźnie wskazuje, gdzie bije „serce miasta”. B. Hillier nazywa je „żywym centrum” [6], można by je nazwać po prostu „sercem”. „Serce” jest tam, gdzie jest życie, życie jest tam, gdzie ożywienie jest stałe, codzienne. Tam też bywają ludzie.

4. „Serce nie sluga”

Zjawisko przesuwania się centrum z historycznych obszarów miejskich w kierunku nowo rozwijanych terenów uwidacznia problem opisywany jako miasta obrzeży (*edge cities*). Nowe obszary często nie posiadają żadnej tożsamości historycznej, są pozbawione architektonicznego i morfologicznego bogactwa, w początkowym okresie brakuje im także pełnego programu funkcjonalnego. Jednak właśnie te tereny przyciągają handel i usługi, które niejednokrotnie „porzucają” historyczny obszar, poszukując bardziej dogodnej lokalizacji.

Zarządzanie centralnością w mieście jest ciągle uznawane za fundamentalny cel współczesnych strategii rozwoju przestrzennego mających na celu ożywienie miejskich obszarów peryferyjnych lub rewitalizację historycznych centrów miejskich. Równocześnie nieskuteczność zarządzania centralnością czyni cele wspomnianych planów iluzorycznymi. Zjawisko transurbacji rejestruje się zazwyczaj dopiero *ex post*. Interesujące jest natomiast obserwowanie tego procesu na bieżąco, a nawet z wyprzedzeniem, oraz współdziałanie z nim. Jeszcze bardziej potrzeba ta dotyczy małych zmian [2]. *Mikrotransurbacje* dzieją się na naszych oczach: skutek działania w jednym miejscu przynosi nieoczekiwane zmiany w zupełnie innym. Objaśniając zjawisko i antycypując, co się stanie, można kontrolować dynamikę, która powoduje przesunięcia z miejsca na miejsce, unikając ich kosztownych i nieodwracalnych skutków. Uwaga współcześnie skierowana jest jednak wciąż na pomysły w skali makro. W Gdańsku dotyczy to ciągłego rozbudowywania centralnego pasma usługowego aglomeracji mającego stanowić „rdzeń integracji” miasta. Tymczasem nowo powstającym dzielnicom brakuje podstawowych cech strukturalnych tworzących ich odrębność i tożsamość: konieczne są lokalne „serca” ogniskujące mniejsze części – dzielnice.

Niepokojące jest przekonanie, że „serce miasta” jest tam, gdzie je wyznaczymy, tym bardziej, że środki, jakimi dzisiaj dysponujemy pozwalają na budowanie miasta na pustkowiu, z zastosowaniem działań deweloperskich o charakterze implantacyjnym, typu „od dzisiaj miasto jest tam”. Sukces inwestora jednak nie zawsze przyczynia się do budowania dobra publicznego. Poznań po zaistnieniu Browaru i Łódź po uruchomieniu Manufaktury nie są tymi samymi miastami. W obu przypadkach ucisk na strukturę miejską ma swoje konsekwencje: działania tego typu wysysają życiowe soki ze znaczącej części organizmu miejskiego [4]. Można zaryzykować stwierdzenie, że **źle się bawimy w miasto**. Pomysły na miasto nie idą w parze z braniem odpowiedzialności za skutki ich urzeczywistniania.

„Gdy serce nie chce, rozum nie pomoże”. Możliwe jest jednak modelowanie potencjalnych rozwiązań i testowanie ich wpływu na strukturę miasta dzięki sprawdzonym metodom [1]. Szukanie rozwiązań – **działanie w zgodzie z sercem**, z logiką jego budowy – pozwala na ożywienie i poszerzenie „serca” (na rysunku potencjalny rozwój rdzenia integracji zaznaczony przerywaną linią). Ten rodzaj postępowania można nazwać przywracaniem krążenia obumarłym członkom. Ważne jest, aby włączanie nowych obszarów do układu krążenia nie osłabiało, ale wzmacniało „serce miasta”.

1. Introduction

What is "urban heart"? Can we identify it with urban centre? Question about the heart brings into attention the notion of centrality, however this term is perceived differently depending on the context of discipline on which it was formulated [3]. Urban centrality can be perceived from the historians' point of view as the central urban area where the historical memory of community of its inhabitants is materialized and expressed conserving the values they share. Sociological perception defines centre as a part

of town which is distinct from other areas in terms of institutional infrastructure, urban composition and architecture. At the same time it is the best located and most accessible, crucial for functioning of urban community where public life takes place. Architectural perspective deals with urban morphology. Regional planning approaches the issue of centrality from the functional perspective taking into account attractiveness, intensity and types of functions located in this area.

These definitions do not make it easier to deal with the problem of centrality. They do not specify the problem clearly enough to answer the question about reasons causing the primary location of activities in the centre: **why given place is central?** Are the land use aspects independent of space? Do centres change in response to economic and planning decisions, or are there any underlying spatial processes pushing development in this or that direction?

B. Hillier [6] wrote: "**Centrality** is clearly not simply a state, but a process with both spatial and functional aspects". It means transition from concentrating on problems of given places towards dealing with spatial characteristics. Therefore we would call "the heart" this part of urban structure that integrates space and generates movement.

2. "Urban heart" – Gdańsk case

Central to grasping the dynamics of spatial and functional performance is the concept of **integration core** formulated on the ground of space syntax research (Space Syntax Analysis). It seems very close to the notion of "heart". Integration core is a characteristic feature of spatial structures that can be depicted by observing the most integrated lines of streets building urban structure. The core in reality expresses the most lively places in space integrating urban structure and usually can be identified with the system of main public spaces.

This understanding of centrality can be illustrated by observing the process of transformations that occurred in Gdańsk during the last two centuries. A series of syntactic models was elaborated within the research project to depict spatial and functional urban phenomenon. Three characteristic periods of urban form development were chosen for in-depth studies. Gdańsk 1792 is the city of clearly defined area enclosed by fortification system built at the beginning of XVII century. Gdańsk 1933 is the city with dense housing as new public buildings were erected on the city outskirts starting from the end of XIX century after levelling the fortifications. Contemporary Gdańsk (2003) reconstructed after war damages was also transformed (alterations of some street layouts), however the urban fabric was not entirely filled in.

In the model of **1792** the central area is typical for traditional historic town and characterised by strongly integrating compact grid. The integration core has a **well-shaped compact form** containing key public buildings and places within its limit. The integration core on the model of **1933** has a **more irregular shape** and seems to change its axis: the main streets forming its shape have north-south directions. It moves to the west towards communication route parallel to railway. While at the beginning of XX century the main part of integration core with east and west projections was still located within historical Main Town, contemporary (**2003**) model is less complex. The integration core **shifted**, it is **linear and fragmented**: the first stretch is key for road traffic in macro scale, the second one is used as the route connecting the railway station with the Royal Route. They seem to be connected, but in reality they are independent: the meeting points are just traffic junctions. Transition from closed and compact integration core to linear one is characteristic in the process of disintegration and dispersion of urban structure; it is the result of incautious layout adjustments and incidental locations of extensive commercial centres.

3. "One goes where heart calls"

Does it depict the reality? In literature describing the phenomenon of urbanity it is emphasised how significant it is to **maintain appropriate levels of movement intensity** as the precondition for urban liveliness. B. Grönlund [5] indicates how essential is the necessity of designing streets and squares as well as planning different activities to provide the number of pedestrians at peak hours to be at the level of 20 persons/min per meter of pavement width (W.H. Whyte's research in American cities). J. Gehl researching Copenhagen claims it is enough to provide the half of it, i.e. 10 persons/min/m. Field studies indicated two most intensively used spaces in the centre of Gdańsk: the street next to the subway entrance leading to the railway station (29 persons/min) and at the Royal Route (26 persons/min). On the remaining and a bit less intensively used streets the movement observed is half this amount [1].

These results illustrate integration characteristics indicated by syntactic modelling. The places with highest rates of integration parameter indicating the potential of spatial structure, are at the same time the most intensively used in terms of pedestrian movement. The integration cores emerged in syntactic models match the intensity of pedestrian movement; people can stop at any time to talk or observe, to take part in different activities enlivening space. There are two types of enlivenment: migrations of commuters in peak hours and everyday minor although constant presence.

The inhabitants of Gdańsk asked about the location of city centre point most often the area indicated by integration core of syntactic model 1792 [7]. This choice is justified by social and cultural values people identify themselves with as well as the reference to history and symbolic values. This perception of central area does not entirely coincide with places inhabitants use on every day basis. Highlighting these places allows for grasping the phenomenon of "urban heart" which Hillier calls "live centre" [6]. "The heart" is where life is, and life is there where one can experience urban vitality, constant liveliness.

4. "Heart knows no master"

Displacement of centres from historical cores into the direction of new development areas exposes the problem of the "edge cities" phenomenon. New developments often do not possess any historical identity and they lack architectural and morphological diversity, as well as adequate functional program. However these areas encourage trade and services to abandon historic cores and search for more convenient locations.

Managing urban centrality is still regarded as the fundamental aim of contemporary spatial development strategies aiming at vitalising town peripheries, or revival of historic town core. At the same time lack effective managing centrality makes these aims illusory. The phenomenon of transurbation is often noticed *ex post*. It is however interesting to observe this process systematically, or even to anticipate it and cooperate with it. The need to do so in the case of minor changes is even more significant [2]. Microtransurbations happen every day. As a result of actions in one place, there are unexpected changes in another, sometimes very distant one. Explaining this and anticipating what may happen, one can control spatial dynamics causing shifts in urban structure and help to avoid expensive and irreversible consequences. Unfortunately contemporary focus is on acting in macro scale. In Gdańsk for example it means continuous development of central functional belt in agglomeration which is supposed to create an "integration core" for the city. But at the same time newly built neighbourhoods lack basic structural features to maintain their local identity and distinctiveness. It is necessary to create local integration cores as local centres for each district.

There is something disturbing in the common conviction that "the urban heart" is there where one plans it to be. Means available today allow for building a city from the scratch anywhere using

developers' implanting strategies that can be called "from now on the city is there". The success of investors does not necessary equal working for public wellness. Poznań after Browar development and Łódź after Manufaktura's opening are not the same cities. In both cases, the pressure on urban structure had consequences: such actions suck life from substantial part of the city [4]. It seems to be **not the right urban game to play**. Ideas on how the city should look like, are not accompanied by taking responsibility for the results of their fulfilment.

"When one heart refuses to accept, no mind can help it". It is still possible to model potential design solutions to examine their influence on urban structure using well-tried and reliable methods [1]. Establishing connections in space respecting the logic of spatial configuration allows for bringing vitality and the growth of "urban heart" (dotted lines on the drawing indicate possible extension of integration core). This approach brings to mind the process of bringing back circulation in dead organs. Incorporating new areas into urban circulation system – with respect to movement structure – is crucial and it should by definition reinforce urban core.

Bibliografia – Bibliography

- [1] Awtuch A., *O funkcjonowaniu przestrzeni*, praca doktorska, Politechnika Gdańska, Gdańsk 2005.
- [2] Baranowski A., *Place and microenvironment*, TIA Conference Proceedings, Krems 2007.
- [3] Cutini V., *Configuration and centrality*, Space Syntax – IV International Symposium Proceedings, Londyn 2003.
- [4] Danielewski M., Przybylska A., *Od dzisiaj miasto jest tam*, Gazeta Wyborcza, z dnia 7.11.2007, 21.
- [5] Grönlund B., *Life and complexity in Urban Space*, Nordic Journal of Architectural Research 4, 1993, 49-70.
- [6] Hillier B., *Centrality as a process*, Urban Design International 4, 1999.
- [7] Załęcki J., *Przestrzeń społeczna Gdańska w świadomości jego mieszkańców*, Wyd. Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2003.

1792

1933

2003

potencjal

